

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İ. CERRAHOĞLU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

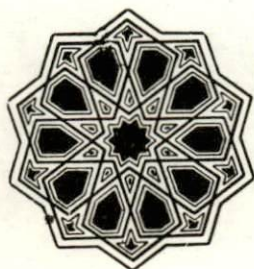
Yıl : 1970

Cilt : XVIII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

YIL : XVII

YIL : 1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması</i>	1
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Sufyân b.Sa'id es-Sevri ve Tefsiri</i>	23
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri</i>	35
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman</i>	47
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbahîlik ve Batnîlik</i>	67
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Allah'ın Halifesi : İnsan</i>	71
J. SCHACHT, "Peygamberin Sünneti" Tabiri Hakkında (çev. Mehmet S. HATİBOĞLU)	81
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Üç Müfessir Bir Tefsir</i>	85
Dr. Abdülkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı</i>	105
Osman KESKİOĞLU, <i>Muhammed Abduh</i>	109
M. Turhan ÖZDEMİR, <i>Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed</i>	137
Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ, <i>İslâm Şüfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri</i> (çev. Yaşar ALTAN)	141
Dr. Halil CERR, <i>Farabî Füsüs'ül Hikem'in Yazarımıdır</i> (çev. Kifayet ÖZAYDIN)	153
William P. ALSTON, <i>Din</i> (çev. Günay TÜMER)	163
Muhammed KAFAFİ, Ph. D., <i>Abû Sa'id Muhammad B.Sa'id Al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu</i> (çev. Ethem Ruhi FIĞLALI)	177
Claude CAHEN, <i>Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri</i> (çev. İsmet KAYAOĞLU)	193
 <u>Kitap Tanıtma :</u>	
<i>Mukârenetu'l-Edyân</i> , (Günay TÜMER)	203
<i>Bibliyografya</i> , (Dr. Abdülkadir ŞENER)	223
<i>Tabiat'ud-Da'vet-il-Abbasiyye</i> , (Mustafa FAYDA)	227

BABA İSHAK, BABA İLYAS, HACI BEKTAŞ VE DİĞERLERİ*

CLAUDE CAHEN

Çev: İsmet KAYAOĞLU

Orta çağ Türk Anadolu tarihinde tasavvufi, sosyal-dini hareketlerin önemini herkes bilir¹. Fakat bunların bir çoğu az kültürlü bir ortamda olduğundan ve teşkilatlanmadığından, değişen şartlar içerisinde kendi tarih, doktrin ve ayin usullerini ancak bir müddet sonra serdettiklerinden, asıl (originelle) fizyonomilerini bilâhare inşa edilen tasvirler arasından tesbit etmeye çalışılabilir. İçlerinden biri veya diğeri hakkında direkt olarak az olan bilgileri toplamak ve tenkit etmek ne kadar ümit kırıcı görünüyorsa da o kadar da zorunludur. Biz bu türlü küçük bir çalışmayı aşağıda takdim ediyoruz.

Burada bizi ilgilendiren Moğollar'dan önceki, tam manasiyle Selçuklu Devri için hemen hemen hiç bir şey bilinmiyor². Hemen Moğol fethinden sonra Mevleviler konusunda, Mevlâna ve müritleri ve O'nu takibedenlerin edebî eserleri sayesinde büyük bir aydınlanma doğuyor. Bununla beraber Mevlâna Celaleddin'in çağında bir tarikat (ordre) olmayan Mevlevilik şehirçidir. Yani, prestiji ne olursa olsun önce şehirdeki etnik yönden çok karışık olan ve İran kültürünün tesiri hâkim bulunan ve sınırlı bir kültür seviyesine sahip kişileri ilgilendirir. İleride bazı hususlarda daha önemli bir başka niteliği olan hareketler köylü türkmenlerin ortamından çıkmıştır. İhmal edilemeyecek kadar, fakat daha az ölçüde İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde belki daha münbit bir ortam bulan ve yayıldıkları yeni çevrelerde çeşitli inhirafalara maruz kalan başka tesirler³ de dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen mistikler (İbn Arabî'nin

* **TURCİCA**, Revue d'Etudes Turques, Tome 1, 1969, Paris.

1 Bu konuda bilindiği gibi temel kitap ikinci baskısı yapılan M. F. Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1960. Aynı yazarın bak. fransızca *Les Origines de l'Empire Ottoman* Paris 1937, ve *Les Origines du Bektashisme*, Congrès International d'histoire des Religions 1923.

2 Le mouvement de Rustem, bu konuda bak. benim çalışmam W. Z. K. M. 1960. Bize hiç bir dinî karakteri olmayarak gösterilmiştir.

müritleri, Mısır menşeilî Rifâî, vs.)³ şark İran-Türk gibi bir çok bölgelerde görülen, Save'nin kuzey-batısında anlaşılacağı üzere bir İranlı tarafından getirilen⁴ Kalenderlik, Anadolu'da zühûr ediyor. Bu alanda özellikle Köprülü tarafından açılan araştırma, bu olayların önemi konusunda genellikle şüphe olmaması sonucunu yeterlikle meydana koydu. Fakat tahlillerindeki kritik sarahat, demek gerekir ki hemen bütünüyle yapılması için geriye bırakılmıştı. Biz aşağıda, bu lüzumlu göreve, küçük bir ilâve yapmaya gayret edeceğiz.

Köprülü'nün çalışmalarından bu yana, Rasul Allah denilen iyi tanımayan bir Baba İshak etrafında toplanan türkmenlerin 1230-1240 yılları arasında İç Anadoludaki sosyal-dinî hareketi nisbeten önem kazandı. Baba İshak'ın eylemi ancak bir askeri engelle önlenemediğinden ve bir takım karışıklıklara sebep olduğundan devrin yazılı kroniklerinde yankısını buldu. Bu belki de bir bakıma çok iyidir. Ancak Türkmen ortamı henüz daha kültürel bir ortama kavuşmadığından büyük bir ihtimalle, diğer bir kaç tarikatın aristokrat yazarları gözünden kaçtığı mümkündür. Baba İshak hareketine bir öncelik atfetmek yanıltıcı olabilir. Özellikle sonraki metinler bir başka Baba İlyas'dan bahsediyorlar ki bu başka tarzda hiç bir yerde aralarında ilişki görülmemeyen İshak'la bağlaştığı olduğu kabul edilir. Mesele yakından incelenmeye çalışılırsa, bana öyle görünüyor ki varılan sonuçlar aşağıda okunacağı gibi, bilinenden biraz farklıdır.

Bize Baba İshak'tan bahseden yazarlar biraz sonra üzerinde duracağımız muahhar Hacı Bektaş'ın Vilayetnâme'si bir tarafa, beştir. Bunlarda O'na verdikleri isimleri karşılaştırmak lâzımdır. Bu hareketi müteakip Anadoluda bir çok yıl ikâmet eden misyoner Simon de Saint-Quentin Ona, Paperoissole yani Türkçe halktan doğan kahin-büyücü baba lâkabına, arapça peygamber Muhammed'in şahsında taşıdığı rasul ekiyle Baba Rasul diyor⁶. Aynı şekilde olayların çağdaşı 1255 den az önce yazan Şam'lı yazar Sıbt İbn al-Cevzî de onu Baba Rasul Allah diye zikrediyor. Böylece her ikisi de bizzat kendi ismini

3 Genel bilgiler için benim, *Preottoman Turkey*-,Londres 1968, chap II-3 ve IV-11.

4 Burada şeyh Uryan'ı hatırdaki tutmak lâzımdır. Bu şeyh hakkında bir şey bilmiyoruz. Mısır ansiklopedist Şihabeddin Fadlallah al-Omari 1330-1340 yıllarına doğru Anadolu hakkındaki bilgisinin bir kısmını ona borçludur (bu kısım, *Masalik* Taeschner tarafından neşredildi).

5 Bak, *Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953. Osman Turan'ın yazısı.

6 Simon de Saint-quentin için, Vincent de Beauvais, *Speculum Historiale*, XXXI chap. 139-140, şimdi daha kolayca toplu halde Jean Richard tarafından *Histoire des Tartares*, Paris 1965 p. 62-65 de verilmiştir.

belirtmeden lakaplar kullanıyorlar⁷. Bir kuşak sonra Anadolu'da yazan İbn Bibî ise Rasul lakabını bilmeyerek ya da bir yana atarak, fakat bilmediğimiz bir ad ekleyerek Baba İshak diye adlandırıyor⁸. Bir kaç yıl sonra, kısmen Doğu Anadolu'da yazan Bar Hebraeus (Abu'l Farac)⁹ Rasul Baba ile onun talebesi Şeyh İshak'ı tefrik ediyor. Muahhar yazarların, her iki tarafın bir çok ölü verdiği ve bir çok epizod ihtiva eden mücadeleleri iyi bilmelerine rağmen Rasul Baba'nın öldürülmesi ve talebesinin onun intikamını alması olayını bilmezler. Sonra müteâkip yüz yılda Mevlevilerin hagiografı olan Eflâki, bahsedeceğimiz Hacı Bektaş hakkında diyor ki, O Baba Rasul'un halifesi idi. Öte yandan Baba Rasul'un İshak adında bir vekili vardı¹⁰. Şurası muhakkak ki, hafızalarda bir çok isim ve lâkaplar arasında bir şahsa ait olan ismi tanımakta biraz zorluk vardı. Kendisini tanıyanlar tarafından aynı isimle çağrılmadığı açıktır. Şimdilik bütün bunlarda hiç bir zaman Baba İlyas'ın bahis konusu olmadığını not edelim. Baba İshak'ın menşesine gelince Fırat nehrinin büyük kıvrıntısı üzerinde batıda Kafarsûd¹¹ da doğduğu söylenirse de daha sonra muhtemelen kuzeye Amasya ile Kırşehir arasında bir yere doğru gittiği muhtemeldir. Burada denecek bir söz varsa o da Orta Asya kaynaklı, Moğol ve Havarizmşah'ların itiştiği altında batıya doğru akın eden şeyhlerin Baba İshak'a karşı fikirlerinin dış tesirleri altında kalabilirdir. Bu en eski denilebilirse 1400 de yazılan- yazarı anonim Vilayetname'nin¹² biografının Hacı Bektaş'a atfettiği böyle bir menşein tam aksidir. Yine onu Orta Asya'da ve hatta başka yerlerde Türkler arasında kendilerine bağladıkları Ahmet Yesevi (12. y.y.)'ye bağlamak imkânsızdır. Birbirini direkt olarak bağlayan bu bağ ikisini bir yüzyıllık zaman ayırdığından mümkün olmadığını ancak onu Ahmet Yesevi'nin lâyık olduğu muhite ya da Hacı Bektaş'ın müritlerinin, kuşkusuz iyi tanıyan Ahmet Yesevi'yi Anadolu'da bu soya bağlamak arzu- larını ifade etmiş olabilir. Bu tanınmışlık 12. asırdan itibaren başlamış olabilir; fakat yaklaşık olarak tahmin edilebilir ki 13. asırdaki yeni göçlerden sonra iyice kesinleşmiştir¹³.

7 Sibt b. al-Djauzi, *Mir'at az-Zamân*, Haydarabad 1952, yıl 638, s. 733 (-éd. Jewett, s. 483).

8 İbn Bibî, éd. Adnan S. Erzi, s. 490-497, éd. Houtsma (Abrégé), 227-232; tercüme H. Duda, 216-220.

9 Bar Hebraeus, *The Chronography*, éd. trad. E. W. Budge, Londres 1932, P. 405.

10 *Menakub ül-Arifin*, éd. Tahsin Yazıcı, 391 ve 498, Fransızca tercüme Cl. Huart, *Les Saints des derviches tourneurs*, ismi altında I-296 ve II-20 (Köprülü bir tam aksi anlam tesbit etti. *Orig. Bek.* 407).

11 İbn Bibî 490 (Houtsma 227, Duda 216).

12 Ed. Abdülkâki Gölpınarlı, İstanbul 1958; almanca ter. Erich Gross 1927.

13 Köprülü, *İlk Mut.* bilhassa II. kısım.

Ne olursa olsun, kaynakların değişik olmasına rağmen İshak ile Bektaş arasında biraz ilginin bulunması gerekir. Hele 14. yüzyıl yazarları bize bu iki şahsiyetin çıkmış oldukları muhitler arasında ayniyet veya ilişki olduğunu gösterirler. Yalnız Eflâki'den anonim Vilayetname'ye gelinceye kadar dikkate alınacak bir husus ortaya çıkar. Eflâkiye dayanarak biz Bektaş'ın hayatını Celaleddin Rûmî'nin hayatına muasır sayabiliriz, ve buradan Baba İshak'ın erken ölümü de hesaba alınınca, Bektaş İshak'ın halifesi olur. Bunun aksine olarak Vilayetname'de Bektaş'ın haleflerinden birisi Rasul'dur. Bu devirde haklı veya haksız mezarının yeri Altuntaş¹⁴ yakınındaki Beşkariye'ye atfediliyordu. Burası kesinlikle itiraz edilemezse de onun faaliyet sahası değildir. Ne olursa olsun, bu onun hatırasına buradaki insanların bağlılığını telmih eder. Sonra 14. yüzyılda Bektaş'ın şöhreti büyüdü ve İshak'ınki yavaş yavaş unutuldu. Ancak bu son yeni ilmi çalışmalardan sonra canlandı.

Yukarıdaki zikredilen sıra bozulmasının her halde bir anlamı olacaktır. Bektaş'ın gurubunun önceleri İshak'ın gurubunun ortamından çıktığı ve Bektaş'ın şahsen yerleşik bir kimse olmadığı ve bir zaman aralarında çıkan anlaşmazlığın onları ayırdığı farzedilebilir. O zaman İshak'ı ortadan silmeden Bektaş'ı birinci plâna çıkarmak gerekti. Bu şekilde bir işlem ya 14 asrın ortalarında ya da sonunda Bektaşiliğin ilk organize edildiği zamanda yapılsa gerek¹⁵. İshak ile Bektaş arasında hiç bir tarihi münasebetin olmadığı da imkân dışı değildir. Bu mistiklerin kendilerinden önce yaşayan meşhur mistikleri anmaları, yüceltmeleri isimlerinin büyümesi ile kendileri için de çeşitli örneklerle müşahade edilir¹⁶.

Bununla beraber, bütün bu konularda Baba İlyas hakkında bir bilgiye raslamıyoruz. Baba İlyas başka yazarlar tarafından bilinir. En önemli eser 1330 yılları tarihini taşımasına rağmen Aşık Paşa ailesinin yarı biyografik yarı hagiografik bir tarihi olan Manakıb el-Kudsiye fi manasıb el-unsıyye dir. Bunun Türkçe muhtasar bir adaptasyonu Taşköprülüzade'nin Şakaik el Nu'maniyye'si arasında çoktan beri bilinir¹⁷. Fakat orijinalı Konya'da bir müddet önce M. Önder tarafından bulundu¹⁸. Yazarı mistik Aşık Paşa'nın

14 Kesinlikle güney Anadoludaki iyi tanınan yerin adıdır denemez. Fakat bunun yerine daha iyi başka bir yer gösteremem.

15 Taşköprüzade Bektaş'ı bu zaman içinde yaşıyor.

16 Yunus Emre, Sarı Saltuk, v.s., Ahî Evran Bektaşla aynı seviyededir. Onun müridi değildir, onlar iki dosttur.

17 Ed. İstanbul 1852. O. Rescher tarafından Taşköprülüzade'nin arapça metninden tercüme edilmiştir.

18 Mehmet Önder, *Eine neuentdeckte quelle zur Geschichte der Selschuken in Anatolien* W.Z.K.M. LV/1959.

oğlu Aşık Paşa Elvan Çelebi'den başka biri değildir, ve büyük Osmanlı tarihçisi Aşık Paşazade büyükbabasıdır. Ona göre Baba İlyas şeyh idi ve Abu'l-Vafâ al-Bağdadi'nin talebesiydi. Horasan'dan Anadolu'ya kendisine hürmet eden Keykûbat devrinde geldi. Fakat Sultan'ın oğlu Keyhüsrev II, babasını zehirledikten sonra, müritleri ile Amasya, Diyarbekir, Antalya, Konya taraflarında mücadele etti. Şeyh bu sıralar ölürken geride beş evlât bıraktı. En küçük oğlu Muhlis tekrar döğüşe başladı ve hattâ Konya'yı altı ay elinde tuttu, iktidarı da sonradan müritlerinden Karaman Beyliğinin kurucusu Nûre Sûfi ye devretti. Muhlis'in de oğlu Manakıb'ın yazarı ve bizzat iyi tanınan mistik yazar Aşık Paşa'dan başka birisi değildir.

Burada ancak M. Önder'in analizi ile tanıdığım bir kitap üzerine ve Şaikaik üzerine derinliğine inemeyeceğim. Yalnız geçici olarak bir kaç intiba söylenebilir. Birinci intiba, Baba İshak ve Bektaş'dan bahseden eserlerde Baba İlyas¹⁹ hakkında bir şeye raslanmaz, bunun aksi Baba İlyas'a hasredilen edebiyatta doğru olarak görünüyor. Hattâ bu edebiyat Bektaş hakkında meskuttur. İkinci intiba ise, Keyhusrev II nin yaptığı eziyetlerin (persécution) hatırlatılması, ya Baba İshak meselesini ya da az sonra Harzemşahların sürülmesi meselesidir ki gerçekte bu sultan, kaynaklardaki bilgiye göre, Baba İshak ve İlyas'ın müritlerinin bulunmadığı Konya ve Antalya'ya değilse de tâ Diyarbakır'a kadar kovaladı²⁰. Böyle olunca Baba İlyas'ın Keykubat'ın bir müddet Anadolu'da iskân ettirdiği ve Keyhüsrev'in tard ettiği Harzemşahlar yığını içinde Anadolu'ya geldiği ileri sürülebilir. Buna rağmen kendisinin türkmenler arasında Anadolu'da kaldığı ve eğer eserlerin birbirine karşı durumu bu hipoteze muarız değilse, bu ortam İshak'ın bulunduğu ortama yakın idi.

Her halde Aşıkpaşa'dan bu konudaki en büyük katkı İlyas'ın adamlarıyla Karamanlar arasındaki ilişkiyi göstermesidir. Elvan Çelebi tarafından anlatılan olaylar, tabiatıyla inceden inceye bakılırsa, imkânsızdır. 13. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan ve zaman zaman Konya'yı sarsan karışıklıklar ne olursa olsun Selçuklu başkenti olduğu için bu olaylar bize iyi biliniyor. İbn Bibî ve anonim S e l ç u k n a m e'lerin yazıldığı bu şehir hakkında hiç bir yazarın, ne tabiatla olursa olsun, Baba Muhlis'in ve taraftarlarının icra ettiği tesir üzerinde bilgi edinemiyoruz. Şu veya bu karışıklık arkasında eğlenircesine bir hüküm çıkarmayı tahayyül edersek de tarih Nûre Sûfi'nin Konya

19 Bak. aşağıda not 23 a.

20 *Preottoman Turkey* p. 132.

üzerinde hakimiyetine dair bilgi vermez. Tarihi açıdan Nûre Sûfi hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Ancak 14. yüzyılın başı tarihini taşıyan bu kitabe fiilen Karaman boyunun Onu ataları olarak tanıdığını belgeler²¹. Tarihi yönden bilinen oğlu olan Karaman'ın aksiyonu 1260 civarında yer alır, ve kendisi 1262 de ölür. Burada daha önce ölmüş olan Nûre Sûfi zikredilmez. Her hal-ü kârda karamanlılar ancak 1277 de ilk defa olarak bir müddet için Konya üzerine el koydular, ve yine ancak bir çok hamlelerden sonra 1320²² civarında bu şehri zaptettiler. Belki Elvan Çelebi şehrin birinci zaptını tercih ederek diğer hareketi önemli isyanlar olarak hükmediyor. Fakat bütün bunlardan sonra bizim şimdiki görüşümüz pek önemli değildir. Önemli olan, bu kez kesin olarak tarihi bakımdan müşahade ettiğimiz Baba İlyas'ın neşet ettiği çevre ile Karamanlılar arasındaki bağın mevcudiyetidir. Zahiren faydasız görülen şu fikre varılabilir: 16. yüzyıl başlarında Şikârî'nin roman gibi tedvin edilen eserinde Baba İlyas ismen zikredildiği halde bu yazar Baba İshak ve Hacı Bektaş'ı tanımıyor²³. Şunu da ilâve etmeliyiz ki *M a n â k ı b e l - K u d s i y e* yazmasının geldiği yer Karamanlılar'ın başşehri Laranda Karaman'dır²⁴.

Baba İlyas'ı temsil eden bir miktar müridin mevcudiyeti inkâr edilemez. Mistik nizamını -tarikati- izah eden ve 1500 yılları civarında kompoze edilen bir risalesi (opuscule) muhafaza edildi; bu da bir isim altında veya isimsiz bir kitlenin, değişmeden veya küçük değişikliklerle uzun müddet yaşadığını gösterir²⁵. O halde iki tarikatın mevcut olabileceği ihtimaldir. Bu iki tarikat, aralarında yakınlıklar varsa da birbirinden ayrıdır. Birinin İshak'dan diğerinin İlyas'dan kaynağını aldığı biraz zor inkâr edilebilir²⁶. Fakat bu iki hareket ilk görüşleri ve isimleri ile devam etmediler. Kendilerinden sonraki hareketlere karıştılar ve silindiler. Bir taraftan İlyas'ı Bektaşilere bağlama çalışmaları diğer taraftan her hangi bir tarihçinin bu iki hareketin aynı zaman içinde olduğunu müşahade ederek ve işi basitleştirerek İlyas ve İshak arasında benzerlik görerek onları bir tek şahsiyette birleştirmesi bilâhare aradaki farkın görülmesini engelledi. İlk defa bu yanlışma Cennabi'de görülür. Çağdaş literatüre bu yanlışlık, geniş bilgisi olan Tarih-i Amasya yazarı Hüsamed-

21 Halil Edhem T.O.E.M. XI 1911.

22 *Preottoman Turkey*, indeks Karaman.

23 Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, éd. Mesud Koman s. 16.

24 Mehmet Önder A.g.e. ilk sayfa.

25 Mme I. Melikoff Türkiye'de bir kütüphanede bulduğu ve mikrofilmimi aldığı bir el yazmasından yaptığı izahat.

26 Bektaş ile İlyas arasında vaki olan görüşme zikredilmiştir; fakat kesin olarak Bektaş hagiograflarının yazdıklarına göre her bir taraf anlaşmadan ayrılırlar.

din tarafından sokuldu. Bu yazarın verdiği geniş malûmat dolayısıyla bu konuda dediklerinin yersiz olduğunu belirtmekte tereddüt edilir. Fakat olayların iyi anlaşılması için bir karışık meseleyi ayakta tutmakta hiç bir sebep de yoktur²⁷.

Bu dediklerimiz başka teemmüllerden de çıkarılabilir. Aşıkpaşazade'nin mensup olduğu tarikat hususunda şüpheye düşüldüğü bilinir²⁸. Bu hususta ben gerekli yeterliliği görmediğim için münâkaşasını yapamam. Atalarının intisab ettiği dinî gurubu onun devam ettirdiğini kesinlikle söyleyemeyiz. Yalnız onun muhtemelen intisab ettiği Zayniyye tarikatında İlyas'ın hatırasının yaşandığı konusunu bertaraf edemeyiz. Ve yine genel olarak İlyas'la ilgili birtakım hücreler veya İlyas'ın mirasını toplayan, fakat kendisi tarafından -Baba İshak gibi- gerçekten kurulmayan derviş terikatları ile ilgisini ihmal edemeyiz. Bununla beraber Aşıkpaşazade bir Osmanlı tabaasıdır. Amasya'da doğmuştur. Büyük babası Aşıkpaşa Kırşehir'de yaşadı ve orada öldü. Burası zamanının Karaman nüfuzu dışında idi ve daha çok Moğol tesiri altında bir bölge idi²⁹. O halde ya İlyas'ın mirasına sahip çıkanlar Karamanlılardan uzak duruyorlar veya kendi aralarında bir anlaşmazlık mevcut idi. Şikâri'nin kroniğinde tek büyük Pir ismen Celaleddin Rûmî'dir. Eğer buna rağmen Karamanlılarla ilişkisi devam eden İlyas'a bağlı en az birkaç dinî şef ve müessesenin Osmanlıların Karamanlıları ortadan kaldırması, bu müesseselerin gözden kaybolması ile izah edilir. Tekrar etmeye lüzum var mı? Esas olan en fazla merakımızı celbeden meselelere dikkatimizi yöneltmektir.

Buna rağmen genel olarak biz bir takım tarikatlarla, beylikler arasında özel münasebetlerin olup olmadığını kendi kendimize sorabiliriz. Çok tuhaf olarak şîî fikirlerle kaynaşan Bektaşilerle ehl-i sünnet için çarpışan Osmanlılar arasındaki ilişki biliniyor. Gerçekte ne Bektaşiler ne Osmanlılar ilkel olarak düşünüyorlardı; ne de bizim tahayyül ettiğimiz kadar şuurlu idiler³⁰. O halde eğer Bektaşiler Osmanlılara, tabiri caizse, yapıştırsa ancak Anadolu'nun iç taraflarına doğru yayılmaları 14. yüzyılın ikinci yarısında oldu. Daha önce de bazı bağlar bulunabilir. Tabiatları başka olmasına rağmen aynı soru Mevlîvîler ve başkaları için de sorulabilir. Direkt tanıklık edecek dökümanların

27 Toplanan bilgiler için Bk. Köprülü *İlk Mut.*, s. 178 ve notlar.

28 H. J. Kissling, *Einiges über das Zejnije-Orden*, In *Der İslam XIX*, 1964.

29 Onlara hapsedilen maddeler için bk. *Encyclopédie de l'İslam*, 2è éd. Elvan Çelebi'nin mahalli Çorum'un doğusundadır. (Taeschner, *Anatolische Wegenetz*, kart).

30 Anadolu'da şîîlik hakkındaki fikrimi Mayıs 1968'de Strasbourg'da yapılan Kollokium'da açıkladım, makaleler basılıyor.

bulunmamasına rağmen bir takım telkinler çeşitli tarikatların coğrafî yayılışının araştırılmasından bulunabilir. Bu konuda şurası enteresandır Vilayetname Hacı Bektaş'a iç Anadolunun dışında hiç bir yerde macera aramaya imkân bırakmıyor. Hattâ batı Anadolu'da Türkmen topraklarında (Aydın, Menteşe, bilhassa Denizli) kuzeyde mevcut oldukları daha az sarîh olan Mevlevî³¹ dergâhları ve Aydın³² da Rifai'ler gibi. Daha başka hareketlerin de varlığı zannediliyor ve birbirini tanımayan sözcülerinin bizim İshaki'ler ve İlyasi'ler ile ilişkilerinin varlığı hakkında hüküm vermek imkânsızdır³³.

Nihayet bu yazdıklarımız yer yer bir başka mesele ortaya koydu ki bunun tetkikinin verimli olup olmayacağını söyleyemem: tarihî araştırmalarda az nazar-ı itibara alınan yukarıda da söylediğimiz gibi ilk yerleşik Türkmenlere 13. yüzyılda bir yeni gurup daha ilâve edildi. Her hangi bir beyliğin (principauté) bu birinci ve ikinci gelenlerden hangisi tarafından kurulduğu pek fark edilemiyor. Yine her hangi bir dinî cereyanın özellikle bunlarından birinde ve diğerinde doğduğu da farkedilemiyor. Gelenler yavaş yavaş birbirine karıştılar. Bu ihtilalın hemen birdenbire olmadığı ve hattâ her ne kadar metinler bu hususta meskut ise de aralarında rekâbetler mevcut olduğu görülür. Eğer bu Beyliklerin ve dinî cereyanların birbirine paralel sıkı bir tahlilini yaparsak enteresan sonuçlara varmamız muhtemeldir. Meselâ Baba İlyas'ın menşeinin direkt şarktan gelmesi, Karamanlıların da şarktan geldikleri hakkındaki yeni hipotezi destekleyecektir. Bu hipoteze karşıt bir kaç delil de getirilebilir³⁴. Baba İshak ile Hacı Bektaş'ın müritleri arasında olması şüpheli görülen münakaşalar bu iki guruba mensup Türkmenlerin kaynaşmasına engel olabilir. Fakat bütün bunlar oldukça karanlık görünüyor; araştırmacılar bu fikirden hareketle bir şeyler çıkarabilirler. Benim şimdilik bu hususta imkânın olmadığı için özür dilerim. Tevazu göstererek, beklemeden faydalı olanı şimdi söylemek, işi geleceğin müphemliğine bırakmaktan daha iyidir.

Yine biz makalenin ana konusu olan İshak-İlyas'a dönersek; yukarıdaki sorulara cevap verecek şekilde İshakiyye ve İlyasiyye doktrin ve ayınlerine

31 Bu konudaki intiba Eflaki'nin Menakıb'da zikrettiği son Mevlevî Şeyhlerinin seyahatlarından doğuyor ve bak. not 32.

32 İbn Batuta, *Voyages*, éd. trad. Defréméry-Sanguinetti, 292, 313 ve terc. H.A.R. Gibb 436, 447. Ahmet Rifâ'i'nin Elven Çelebi tarafından zikredildiği.

33 Meselâ Osman Turan tarafından işlenen metne bk. no. 5 de; Niğdeli Kadı Ahmet'in batı toroslarda 1325 lere doğru önemini belirttiği şeyhler (Köprülü, *Origines Emp. Ott.*, p. 121).

34 İbn Bibî Karamanlıların oduncu olduğunu söyler. Bu onların şark menşeilî olduklarına hâlel getirmez. Fakat daha az gerçeğe yaklaşıdır.

ait bir takım ön işaretler, bilgilere sahip olmak arzu edilir. Onlarla ilişkisi bulunabilen eserleri bize kadar gelen veya Yunus Emre, Kırşehir’li Ahi Evran gibi yazarların bize bahsettiği şu veya bu mistik hakkındaki şüpheyi giderecek hiç bir şey söyleyemeyiz. Bir çok çevrelerde tahmin ve tayin edilen az çok kuvvetli şamanist tesirler ancak inanç ve pratiklerin her çevrede birbirleriyle karşılaştırılması ve muhtemel tesirlerin hesaba alınması suretiyle tesbit edilebilir. Aynı yoldan mahalli tesirler tesbit edilir. Şiiliğe veya ehl-i sünnete bağlılıkları kendi çağlarında çağdaşları için mühim bir problem olmayan bu çevrelerin, biz Kızılbaşlığın şiilik içinde sonradan oynadığı rolü nazar-ı itibara alarak, bağlı oldukları yolu aramaya mecburuz. Ali’nin hürmetle anılması kendilerini sünni telâkki eden bütün çevrelerde geniş bir şekilde yaygındı. Orta Asya’da çok az şiî vardı. İran’da biraz daha fazla idi. Fakat türkmenlerin iskân ve geçiş bölgesi olan Azerbeycan’da bugünkünün aksine çok az ve zahiren ekalliyette olan şiîler vardı. O halde Anadoludaki türkmenler üzerinde büyük bir şiî tesirinin varlığını zannetmeye sebep yoktur. Ve Ahmet Yesevi şiî değildi. Şiî tesirler Anadoluya sonradan başka nev’iden temaslarda bulunacak fakat, İshak ile İlyas arasındaki farkı, hiç bir zaman bu şiî sünni guruplaşmaları ile birlikte mütalâa etmeyi düşünmeye mahal vermez³⁵.

Basit bir ifade ile söylersem İshakiyye ve İlyasiyye’den bahsettim; adeta Bektaşiyeden bahsedilir gibi. Fakat çok iyi bilinir ki -ve bunun bir değeri var- prestijli şahsiyetler etrafından bir takım hareketler olur, ama organize edilmiş dinî meclisler (congrégation) etrafında bu olmaz. Ancak, esasında mahdut bir ölçüde, 13. yüzyıldan itibaren şehirdeki Mevleviler ve yarı İranlılar tarikat halinde teşekkül etmiştir. Bunlar da gerçekte bünye ve nizamlarını ancak Mevlâna’nın varislerinden alırlar. Bektaşiler ise en erken olarak ancak 14. yüzyılın ortalarında şekillenirler. Ve eğer Rifai’ler gibi diğer bir kaç tarikat varsa da bunlar yabancı kaynaktır; sonradan Anadoluda bir takım tebeddüle uğramışlardır. Büyük tarikatlar ancak 14. asrın ikinci yarısında ve 15. asırda gelirler. Bu zamanda bile -Bektaşiliği bir yana bırakırsak- kaynaklarını Anadolu yerine doğudaki Türk-İran sahalarından alırlar.

Mevlevileri istisna edersek, dinî yazarlar bugüne kadar 13. yüzyılda tamamiyle Türkmenlere has dinî ceryanlardan bir bütün halinde bahsettiler. Şüphesiz dini-sosyolojik mayaya müsait bir müşterek ortam vardır. Fakat

35 Şimdilik İshakiyye’nin kırmızı bir tekke koymalarına bir anlam veremeyeceğim. (Daha sonra Kızılbaşların yaptığı gibi, fakat bu benzerlik muhtemelen tesadüfidir.) (İbn Bibî ve *Erc. de l’İslâm* 2è éd. art. *Bâbâî*), Kaldığı diğer Türkmenler (belki Karamanlılar, fakat mesele sarîh değildir) beyaz renkte bir tekke koyuyorlardı. (Eflâki)

teşkilatlanmış bir bütün, bir hareket ve bir insan gurubu bahis konusu değildir. Benzerliklerini ve farklarını zor ayırt edebildiğimiz çeşitli şey ve babalar, sâlikleri basit medihler veya isyân hareketlerine sevketmişlerdir. Tabiatıyla az ve sarıh dökümandan mahrum olan muahhar yazarlar da kendi zamanlarında bir fayda ifade etmeyen ve artık mevcut olmayan farkları bertaraf ettiler veya bu farkları görmeyi istemediler. Fakat biz Anadolu'nun Selçuk sonrası sosyal-kültürel yapısını yeni baştan bina etmek istersek, ihtimamla çeşitli haber sahalarını, hadiselerin büyük bir hassasiyetle unsurlarını teker teker daha iyi anlamamız gerekir.³⁶

36 Bu makale *Encyclopédie de l'İslâm (Bâbâi)* ve *Preottoman Turkey* de dediklerimi tekrar gözden geçirmemi zorunlu kılıyor. Görülüyor ki şehir hayatı yaşayan (citadin) Eflâki ara sıra Baba İshak ve Bektaş'ı zikrediyorsa da Nûre Sûfi, Yunus Emre, Aşıkpaşa, Ahi Evran, v.s. i tanımıyor. Sosyolojik bakımdan incelenmiş olan Baba İshak için bk: E. Werner, Festschrift Walter Baetko, Weimar 1966.